

TONK SÁNDOR

A KERESZTÉNY ISKOLA AZ ERDÉLYI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBEN*

Az 1989-es változást követően csaknem a semmiből és igen gyorsan alakultak újra a különböző történelmi egyházak, felekezetek tanintézetei. Olyan tény ez, melyet nem kell bizonyítani. De annál inkább magyarázni, megérteni, mi az oka annak, hogy a negyvenéves kommunista diktatúra, az 1948-as tanügyi reform minden korábbi iskolai hagyományt eltörlő intézkedései után, miközben az egykori felekezeti iskolák, a nagy hírű kollégiumok, gimnáziumok végzettjei nemzedékeinek sorai is nagyon meggyérültek, még mindig élő volt az igény, élő volt a vágy: újjáteremteni azt az iskolatípust, amely évszázadokon át jelen volt az erdélyi társadalom életében, és a mindenkori kritikák ellenére sikerrel látta el feladatát, nevelt öntudatos keresztény, közösségükhöz ragaszkodó művelt embereket, tudósokat. Kellett lennie valami olyan erőnek ezekben az iskolákban, amely – felülemelkedve az emberi élet végecséjén – egybekapcsolta az egymást követő nemzedékeket, felvértezte őket tudással, olyan erkölcsiséggel és nem utolsósorban hittel, ami halhatatlanságot biztosított számukra. Keresve ennek az okát, bármennyire is furcsán hangzik ez sokaknak, bármennyire is idegen ez szekularizálódó világunk hitetlen nemzedéke számára, a hagyományos erdélyi iskoláknak a keresztény jelleg biztosította az időtlenséget, a minden időben való feltámadást. Ez volt az a fundamentum, amelyre 1922-ben Bethlen Gábor enyedi kollégiuma fennállásának 300. évfordulóján a költő, Áprily Lajos (*A Fejedelemhez*) utalt az iskolaalapító fejedelem emlékére írt versében:

*„Szent kincseidből hányszor nem maradt más,
csak multra emlékeztető romok,
hányszor torzulva dermedt az ürbe
villámsújtotta béke-templomod!*

*De tűz kilobbant, villám elvihartzott,
ritkult szívekben megfakult a gyász,
s az új tavasszal új vetéseidben
hitet termett a győzelmes kalász.*

*Az újrakezdés vakmerő reménye
legyőzte itt az ostromló halált,
s daccal vágott a mindig új jövőnek
Fejedelem, a fundamentum állt!...*

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában

Erdély múltjában, városokban és falvakon, a különböző népi, nemzeti, felekezeti közösségek életében mindenkori szoros összefonódott az iskola és a templom, a keresztény élet és a nevelés, az oktatás ügye. Így volt ez Európa más tájain is, de kevés olyan térsége van földrészünknek, mint Erdély, ahol ez a sorsközösség fennmaradt akkor is, amikor a polgárosulás nyomán az iskola a polgári társadalom ügyévé vált, kikerült az egyház irányítása alól. Mifelénk a kis etnikai csoportok létének és még inkább létbizonytalanságának következtében fonódtak az oktatás és a hit között erős, elszakíthatatlan kötelékek olyan korokban, mikor csak az Ige szólt anyanyelvűre és a templom volt a nemzeti öntudat nevelő iskolája. Hit és tudás, szellem és lélek szoros kapcsolatában épült az egyház a tudást védelmező bástyává, és lett az iskola az egyház „jövőt szolgáló virágoskertjévé.”

Apáczai Csere János (1625–1659) a kolozsvári iskolában tartott *Az iskolák felette szükséges voltáról* szóló beköszöntőjében mondotta: „De higgyetek meg, hallgatóim, az egyháznak, sőt az államnak is a kollégiumok az alapjai. Ezek, bizony, ezek ama nagyon kedves folyók, melyek megtermékenyítik az államot és az egyházat. Ezek azok a források, melyekből minden jó fakad az egyház számára, és az emberi életben minden más szervezet számára is. Csak addig szilárdak az egyházak, és nem tovább, míg szívügyüknek tekintik jól szervezett iskolák fenntartását. Ha az iskolák bomladoznak és elpusztulnak, az egyházak is szükségképpen összeomlanak és elsorvadnak. Ezért aki a dicsőséges Isten dicsőségének élémozdítására bölcs és gyümölcsöző gondolatot igyekszik ápolni magában, annak éjjel-nappal elsősorban az iskolákról való gondoskodás járjon az eszébe.”¹

1656. november 20-át írtak, amikor ezek a szavak elhangzottak a reformátusok kolozsvári scholájának auditoriumában. Még látszólag béke volt Erdélyben, de Bethlen Gábor (1613–1629) és az öreg Rákóczi György (1629–1648) egykori virágzó fejedelemsége fölött már sötét felhők gyülekeztek, a vallási türelmetlenség fellobbanása, az önkényuralmi törekvések, a művelődés ügyének mellőzöttsége nyugtalansággal töltötte el az Apáczaihoz hasonló öntudatos értelmiségi hívő lelkeket.

A második szöveg, amelyből idézek, közel három évszázaddal később, 1945. december 20-án keltezett. A második világháború után, a kommunista uralom fenyegető közelségének félelmei között az erdélyi katolikus Egyházmegyei Tanács rendkívüli ülésén mondotta Márton Áron (1938–1980) erdélyi püspök: „Nem vallásos ember mondása, de nagyon igaz: »Az iskola ha nem templom, akkor barlang.« A jövő alakulásáért mindannyiunkat terhel a felelősség, a szülők bizalma és a történelmi feladat együtt és egyformán azt kívánja, hogy iskoláink templomok legyenek. Szent helyek, ahonnan a nevelés papjainak szerető gondozása alól valláserkölcsi vértességgel és a szolid tudomány és szükséges ismeretek teljes fegyverzetével jól előkészített nemzedékek indulnak útnak, hogy az elveszített nemességet visszahódítsák az emberiség számára. Nem tudhatjuk, hogy a jelenvaló nehézségekhez még milyen nehézségek jönnek a jövőben. Kitartásra, helytállásra, türelemre és

áldozatvállalásra mindenesetre szükség lesz... Isten segítségével bízva, hittel és reménnyel nézünk szembe a feladatokkal”²

Időben egymástól nagyon messze, más-más történelmi helyzetben hangzottak el a puritanizmusnak elkötelezett kálvinista Apáczai és a buzgó katolikus egyházfő, Márton Áron szavai. De közös mindkét beszédben az egyházat, népet, nemzetet féltő, gondoskodó szeretet, a keresztény iskolák ügye melletti elkötelezettség, valamint a jövőbe vetett töretlen hit, mellyel az oktatás, a nevelés ügyét az egész közösség gondjaira bízták. Három évszázad távolából is egybecsengenek szavaik, jelezvén azt, hogy az erdélyi iskolázás fejlődése az elmúlt évszázadok folyamán egységes, töretlen folyamatot jelentett, amelyben az elődök erőfeszítései fektették le azt az alapot, melyre a jövőendő nemzedékek számára emeltek tartós épületet a mindenkori kortársak.

Közel ezer esztendőre tekint vissza az erdélyi iskolázás múltja. A kereszténység felvételével, a magyar egyház- és államszervezet kiépítésével egy időben szerveződtek az első, a lelkipásztori utánpótlás nevelésére hivatott iskolák. Szent Gellért nagyobb legendájából tudjuk, hogy Geilért püspök idejében Marosváron a csanádi püspökség megalapításával egy időben (1030 táján) Walter mester vezetésével iskola is működött. A magyar művelődés, a tudás, valamint az egyház élete szoros egységben alakult a középkor századaiban. A tanult ember egyet jelentett a klerikussal, s az iskola is hosszú századokon át, kizárólag az egyház szolgálatában, az egyházi társadalom utánpótlását nevelve teljesítette be küldetését. Ezen szolgálat közben – általános európai jelenség ez – a tudás, a *Studium* lassan felnőtt a keresztény világot igazgató egyházi és világi hatalom, az egyházat megjelenítő papság, a *Sacerdotium* és a világi hatalmat jelképező császárság, az *Imperium* mellé.

Igen nagy nyereséget jelentett az erdélyi középkori iskolázás számára az a tény, hogy kialakulásának kezdeténél, az első iskolák megszervezésénél külföldről, Nyugat-Európa tájairól érkezett klerikusok is segédkeztek. Így történt ez a csanádi püspökség székhelyén, és így történt a megtelepedő különböző szerzetesrendek (előbb a bencések, premontreiek, ciszterciek, majd a domonkosok, ferencesek és egyéb más rendek) kolostori iskoláiban is. Míg kezdetben a kolostorok falai között folyó oktatómunka eredményeként formálódott a középkori értelmiségi társadalom, az írni-olvasni tudás terjesztésében, a világi írástudás formálásában a vezető szerepet idővel a világi társadalom felé nyitottabb székesegyházi iskolák vették át. Gyulafehérvár, Várad, Csanád székeskáptalanjai mellett működtek a Mohács előtti időszak legfontosabb tanulmányi központjai a mi tájainkon. Viszonylag kevés adat szól a székesegyházi iskolákban zajló nevelőmunkáról, annyi azonban bizonyos, hogy annak szellemiségét kereszténysége határozta meg. Úgy tűnik, hogy ezen iskolák vezetői, tanárai, főntartói már arról is gondoskodtak, hogy tehetségesebb növendékeiket a külföldi tanulmányokra fölkészítsék és elindulásukat elősegítsék.

Erdélyben ugyanis a középkor korai századaiban egyetem nem működött. A magasabb műveltség megszerzésére törekvő fiatalok ezért indultak a tá-

voli közép-, nyugat- és dél-európai tanulmányi központok felé, iratkoztak be a kor neves universitásainak valamelyikére. Több mint két és fél ezer erdélyi peregrinus (külföldön tanuló diák) nevét őrizték meg a források³, tanúsítva azt, hogy sokan voltak azok, akik fáradságot nem kímélve rótták Európa országútjait, teremtettek kapcsolatot Erdély és az európai civilizáció nagy központjai között.

A városi élet fellendülése új feladatok elé állította az iskolát. A polgári társadalom a 14. századtól fogva Erdélyben is új művelődési igényekkel, új művelődési eszményekkel lépett fel, és világiasabb, gyakorlatibb ismeretanyag átadására ösztönözte, készítette a már korábban is fennálló plébániai és az újonnan alakuló városi iskolák oktatóit. Az első városi iskoláink az egyház irányítása és felügyelete alatt a nagyobb városokban (Brassó, Szeben, Kolozsvár, Segesvár, Nagybánya, Beszterce) jöttek létre, és bennük a 15. században már gyakran egyetemet végzett mesterek keze alatt a tanulók az ún. „hét szabad művészet” (septem artes liberales) gyűjtőnév alatt egybefoglalt tananyagba is betekintést nyerhettek.

A középkori magyar államnak – a mohácsi csatavesztés (1526) utáni – széthullása, a jelentkező új szellemi mozgalmak, a reformáció, az alakuló önálló erdélyi állam ismét új erőfeszítésre készítette iskoláinkat. A 16. század első negyedében lezárult az erdélyi iskolázás múltjának első nagy, középkori szakasza. E korszak egyenlegét megvonva az eredmény pozitív. A városi és falusi iskolák tucatjai jöttek létre, alkották azt az iskolahálózatot, amely zökkenőmentesen állította át az egész nevelésügyet a reformáció korának szellemi, vallási küzdelmeinek szolgálatába. Másfelől a külföldi egyetemjárás, a *peregrinatio academica* meghonosodása és állandósulása biztosította azt a szellemi kapcsolatrendszert, amely Erdély oktatásügyét végérvényesen az európai modellhez igazította.

Iskolatörténetünk második korszaka a reformációval kezdődött el. Hangsúlyozni szeretnénk azonban – anélkül, hogy a reformáció egyháztörténeti és a reformátorok hitbeli buzgalmának korszakos jelentőségét mellőznénk –, hogy a reformáció művelődéspolitikája, iskolai programja csak általánosította azt, amit az előző korszak megalapozott. Minden bizonnyal sokkal hosszabb időt vett volna igénybe a reformátorok oktatási, nevelési törekvéseinek az életbe ültetése a már korábban meglévő iskolák, oktatási intézmények nélkül. A reformáció korának oktatási sikere arra a fundamentumra épült, amelyet a középkor egyháza teremtett meg.

Luther Márton 1520-ban és 1524-ben kelt röpirataiban a világi hatalom kötelességévé tette az iskolák felállítását és istápolását. És a magyar reformátusok 1562. évi debreceni hitvallása is ugyanebben a felfogásban tette a magyar világi hatalmasságok feladatává, hogy „az akadémitákat és iskolákat, melyek az Ige veteményes kertjei, az ország közjóvedelmeiből gondozzák.”

Erdélybe az 1520-as évek végén érkeztek meg a reformáció tanításai. Johannes Honterus, Brassó városának szülötte 1532-ben Luther svájci követőinek eszméitől áthatva tért haza külföldi tanulmányaiból. Nyomdát alapí-

tott, kidolgozta a születőben lévő szász evangélikus egyház alaptételeit, majd 1544-ben átszervezte szülővárosának iskoláját humanista-reformatori szel-
lemben. Értékes erdélyi tradíció kezdetét jelezte, hogy ezt a szász iskolát a
16. században szívesen keresték fel, látogatták a magyar fiatalok.

Amikor Honterust 1544-ben brassói lelkipásztorrá választották, ugyana-
zon évben lett a kolozsváriak első papja egy bizonyos Caspar Helth, Luther
tanainak lelkes hirdetője. Szász volt ő is, de híveinek nagyobb része már
magyarul kívánta hallgatni az Igét. Prédikált tehát magyarul, fordított, írt,
nyomtatott egyházi és világi irodalmat magyarul, míglen nevét is magyaro-
sította Heltai Gáspárra.

Kolozsvárt kezdődött az erdélyi magyarok reformációja. A példát azon-
ban hamarosan követte Torda, Dés, Marosvásárhely polgársága, a városok és
falvak népe. 1548-ban a tordai országgyűlés törvényben mondta ki, hogy Er-
dély valamennyi lakosát meg kell hagyni korábban elfogadott (római vagy
lutheri) hitében. Gyorsan terjedtek a reformáció tanai Erdélyben, és ez hama-
rosan érezte hatását az iskolák életében is. A melanchtoni sapiens et
eloquens pietas, a bölcs és ékesen szóló hitre való tanítás gyökeret eresztett a
hazai talajban. Az erdélyi rendek pedig – minekutána azon aggodalmuknak
adtak hangot, hogy a megfelelő oktatás hiányában az ifjúság erkölcsé meg-
romlott – 1557-ben Tordán törvénybe iktatták, hogy a reformáció idején
megszüntetett szerzetesrendek váradi, kolozsvári és marosvásárhelyi klast-
romaiba iskolákat állítsanak fel. Az újonnan alapított iskolák mellett azon-
ban továbbra is működtek a nagy múltú iskolaközpontok: így a gyulafehér-
vári iskola is, amely 1568-tól fogva az unitáriusok irányítása alatt állott, és
amelynek egyetemmé fejlesztését már János Zsigmond választott király is
tervezte.

Az írásos feljegyzések szerint a 16. század utolsó harmadában és a 17.
század első felében szinte gomba módra szaporodtak a városi és falusi isko-
lák, az ún. *triviális* iskolák és a nagy kollégiumok leányiskolái, az ún. *parti-
kuláris* iskolák.

A protestáns iskolázás Erdélyben az önálló fejedelemség történetének
fénykorában, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György országlása idején ért fej-
lődésének csúcsára. 1622-ben az országgyűlés törvénybe iktatta a *Collegium
Academicum*, egy gyulafehérvári főiskola alapítását. A fejedelmi támogatás-
nak, valamint az egész erdélyi protestáns társadalom összefogásának köszön-
hető, hogy a 17. század végén Erdélyre zúduló sok nyomorúság olyan iskola-
hálózat birtokában érte a protestáns magyarságot, amely a poraiból újjáéledő
főnixmadárhoz hasonlóan tudott megújulni, átvészelte a török–tatár hadak
pusztításait, a Habsburg-hatalom berendezkedésével járó megrázkódtatás-
okat.

A fejedelmi Erdélyt a magyar köztudat a protestáns iskolázás klasszikus
földjeként tartja számon. Valóban a tanintézetek, a bennük tanulók felekezeti
hovatarozása azt mutatják, hogy a 17. században az erdélyi értelmiségi tár-
sadalom legtekintélyesebb része, a papi-tanítói réteg tagjai túlnyomóan a re-

formátus, unitárius és evangélikus iskolák neveltje és végzettje volt. Jakó Zsigmond azonban arra figyelmeztet Báthory István által 1579-ben megalapított kolozsvári jezsuita egyetemről szóló tanulmányában, hogy „a protestáns Európához fűző művelődési szálak nem takarhatják el előlünk az Itáliával és az osztrák–délnémet katolikus világgal fennállt összeköttetéseket. Ezek ugyan időlegesen meg-meggyérültek, de teljesen sohasem szakadtak meg. A korábbi idők felekezetieskedő nemzedékei kölcsönösen sajnálkozhattak az erdélyi magyarság vallási megosztottságán, a múlt tárgyilagos kutatójának azonban felül kell emelkednie ezen a szűk látószögön. A történetileg kialakult helyzetet tényként elfogadva azt a jót is észlelnie és értékelnie kell, ami ebből a helyzetből az önmésző testvérharcon túl következett. Mert ugyan ki tagadhatná józanul, hogy az erdélyi magyar művelődést egyaránt gazdagították a katolikusok olasz, osztrák, a reformátusok holland és angol, az unitáriusok angolszász vagy az evangélikusok erős német összeköttetései? Lehetett volna-e ezek nélkül régi művelődésünk olyan sokszínű, életerős, a mindenkori új befogadására kellően érzékeny, mint amilyen volt? Vagy akár mi magunk lehetnénk ilyen előzmények nélkül azok, akik vagyunk? Aligha. Ez a sokszínűség azonban nem egyedül az erdélyi magyar, hanem az itteni román művelődés múltjára is jellemző, tehát erdélyi sajátosság. Az erdélyi románoknak a görög katolicizmushoz kötött Európa- és főként Róma-élményei nélkül ugyanis az egyetemes román művelődés múltja szintén sok értékkel maradt volna szegényebb.”⁴

Érdeme az erdélyi társadalomnak, nyeresége az erdélyi iskolázásnak, hogy ez a sokszínűség igen sokáig sértetlenül fennmaradhatott. Felekezeti iskoláink szellemét általában a vallási és etnikai tolerancia jellemezte. 1798-ban a református Főkonvizisztórium a marosvásárhelyi kollégiummal kapcsolatban nyilvánította ki azt, hogy az iskola „közönséges haszonra van felállítva”, következésképpen látogathatják más felekezeti tanulók is. De e tekintetben egyik erdélyi iskola hatása sem mérhető azzal, amelyet a kolozsvári katolikus líceum gyakorolt a 19. századi román értelmiségi nemzedék arculatának formálásában.

Iskolatörténetünk harmadik korszaka a 18. századtól vette kezdetét. Legfontosabb jellemzői a fejedelemség korában részben elsorvadt katolikus iskolázás újjászervezése, valamint az állami beavatkozás növekedése volt. A megelőző korszakokban az oktatás nem az állam, hanem elsősorban a társadalom, az egyház ügye volt. Mária Terézia (1740–1780) és különösen II. József (1780–1790) uralkodásával kezdve azonban a központi államhatalom mind gyakrabban és egyre határozottabban nyilvánította ki akaratát az oktatást illetően. A beavatkozást a 18. században elsősorban a protestáns felekezetek sérelmezték, majd pedig a 19. század második felében a br. Eötvös József és Trefort Ágoston kultuszminiszterek nevével fémjelzett liberális törvényalkotás korában a román ortodox és görög katolikus hívek iskolai autonómiájukat féltő-védő ellenállásába ütközött. Mind a protestáns, mind a román ajkú ortodoxok és görög katolikusok ellenállása bizonyos mértékig ká-

rosan befolyásolta az oktatás korszerűsítésére irányuló állami törekvéseket, másfelől azonban biztosította a különböző felekezeti és nemzetiségű iskolák fennmaradásához nélkülözhetetlen autonómia fennmaradását. Mert amiképpen Balázsfalva, Naszód, Belényes román ajkú tanárai és diákjai harcba szálltak a magyar állam beavatkozási kísérleteivel, ugyanúgy próbálkoztak a különböző felekezetek magyar iskolái védelmezni körömszakadtáig iskolai autonómiájukat az első világháborút követően a román uralom alatt.

Hogy pontosan mit is jelentett a különböző felekezeti iskolák működése az erdélyi társadalom, nevezetesen az értelmiségi társadalom formálása tekintetében, azt a számok tükrében jól mutatja az általunk összeállított 1839-es esztendőre vonatkozó, az erdélyi különböző felekezeti közép- és felsőfokú tanintézetekben tanuló diákok számát illető alábbi kimutatás:

<i>Oktatási intézmény</i>	<i>Diákok száma</i>
Enyed	
Református kollégium	843
Gyulafehérvár	
Katolikus gimnázium	97
Teológiai szeminárium	70
Nagybánya	
Katolikus gimnázium	205
Belényes	
Görög katolikus gimnázium	82
Beszterce	
Evangélikus gimnázium	200?
Katolikus gimnázium	?
Balázsfalva	
Görög katolikus gimnázium	
Görög katolikus líceum	180
Görög katolikus szeminárium	
Brassó	
Evangélikus gimnázium	?
Katolikus gimnázium	80?
Kolozsvár	
Református kollégium	500
Unitárius kollégium	233
Katolikus líceum	456
Székelykeresztúr	
Unitárius kollégium	112
Csikszereda	
Katolikus gimnázium	288
Székelyudvarhely	
Református kollégium	559
Katolikus gimnázium	83

Szászváros		
Református kollégium		253
Szeben		
Jogakadémia		41
Katolikus gimnázium		169
Evangélikus gimnázium		239
Máramarossziget		
Katolikus gimnázium		35
Segesvár		
Evangélikus gimnázium		247
Marosvásárhely		
Református kollégium		845
Katolikus gimnázium		169
Joggyakornokok (1813)		60
Zilah		
Református kollégium		245
Zalatna		
Katolikus gimnázium (1829)		45
Összesen		6377

Túl a számokon a kollégiumok, a gimnáziumok igazi jelentőségét tanárainak szellemisége, erkölcsi szilárdsága, szakmai felkészültsége, az intézményekben honos valláserkölcsei nevelés, a megbízható alapos tudás, valamint a tanárok által irányított és felügyelt közösséget teremtő diákönkormányzat jelentette.

Hogy pontosan mi is volt az a tanárideál, amelyet oly sok hálás diák örökített meg, most egyetlen kiragadott, kevésbé ismert példával, egy kiadatlan levélrészlettel szeretném bemutatni. 1944 júniusában, a kolozsvári zsidóság deportálásának kezdetén írta meg Tavaszy Sándor azt a kétségbeesett segélykiáltásként hangzó levelét, amelyben beszámol lelki barátjának, Ravasz Lászlónak a Kolozsvárt történekekről, és emléket állít egy olyan kollégiumi tanárnak, aki életével például szolgált arra, hogy mit jelentett abban az időben a kollégium tanárának lenni, mi volt pontosabban a tanárideál. Brüll Emánuelről, a tudós nyelvészről és a kollégium áldott emlékű nevelőjéről van szó: „Ma hurcolták el Brüll Emánuel, a kolozsvári református kollégium nyugalmazott tanárát, aki egész életét ennek a Kollégiumnak hűséges szolgálatában töltötte el. Egy férfiú, akiben Apáczai Csere János Lelke égett, s aki a szó szoros értelmében minden Istentől nyert adományát ennek a Kollégiumnak adta. Ebben a Kollégiumban nőtt fel, ebben a Kollégiumban szolgált mint helyettes tanár, de nem úgy, mint más helyettes tanárok, akik csupán az eljűk szabott munkakörben dolgoztak, hanem valósággal a Kollégium mindenese volt. Mint nőtlen ember állandóan bent lakott a Kollégium internátusában, s több mint harminc éven át örködött a diákok életén, igénytelen és tiszta puritánus élete folytán, kis fizetéséből állandóan segítette a

reászorulókat, védte, óvta a kis és nagy diákokat mindenféle kísértéstől és bajtól. Ha valaki beteg volt, ápolta és virrasztott mellette. Internátusi és tanári szolgálata mellett évtizedeken át végzett mindenféle irodai munkát, majd gyönyörűen rendezte a Kollégium nagykönyvtárát, a román megszállás alatt, ha baj volt, vagy szükség volt, eljárta a román hatóságokhoz és kitette magát a legmegalázóbb visszautasításoknak. Írásban és szóban örködött a magyar nyelv épségén. Számos cikke és írása bizonyítja ezt az *Erdélyi Múzeumban*, sőt a kolozsvári napilapokban és folyóiratokban. – És most, ezek után, 60 éves korában elveszik tőle az utolsó pengőt, egyetlen ékszerét, acélóráját, s elhurcolják.” Egyetlen, kiragadott példa ez, de vég nélkül idézhetném a kolozsvári piarista, a székelykeresztúri unitárius és bármely más iskola öregdiákjai emlékezésének bőven ömlő sorait.⁵

Hasonlóképpen iskoláink értékes örökségeként hagyományozódott át a múltból az egymást követő diáknemzedékekre, egészen a legújabb időkig, pontosabban az egyházi iskolahálózat 1948-ban történt felszámolásáig, a diákönkormányzat, a *coetusokban* élő diákközösségek léte. Ujfalvy Sándor enyedi diákéveire emlékezve jegyezte fel: „Az intézet tisztán alkotmányos köztársaság lévén, törvény s nem egyes ember szeszélye uralkodott. Hatásköre ki volt szabva [...] születés és vagyoni kasztok helyett nagyobb ész, ügyesség, azaz lelki és testi előnyök gyakorlának fensőbbiséget [...] A tanulók egymás között hanyagságot, rossz tanulást s még kicsapongást is eltűrték, de kényesség, puhaság, élehetlenség, rondaság, különcség, étel-italon kapkodás, gyávaság, férfiatlanság, nélkülözni nem akarás, főleg becsületbe vágó kérdések utáltattak és megvettettek... A közterhek viselése sok előítéletet legyőzött”⁶ Ujfalvy beszámolója, sok más emlékezéshez hasonlóan, részleteiben talán idealizál, de a „diákélet uralkodó kifejezésében hiteles.” A 18. és a 19. század társadalmi küzdelmei, a kuruc–labanc háborúk, az 1848–49-es forradalom ütközeteiben bőven omlott a diákság vére, de helytállottak a kollégiumokban, gimnáziumokban nevelkedett fiatalok az első világháborút követő összeomlás idején éppen úgy, mint a kommunista hatalomátvétel utáni érában. Bizonyítván, hogy ha nem is minden diák vált öntudatos szabadságharcossá, a diákönkormányzat védelme gyakran váltott át az iskolák falain kívül a tirannizmus, a zsarnokság, a nemzeti elnyomás elleni küzdelembe.

Mindezeket túl azonban vitathatatlan, hogy a nagy tanáregyéniségeknek, az önként vállalt fegyelemnek, a diákönkormányzat fennállásának erkölcsi hátteret az iskolák keresztény, hitvallásos szelleme nyújtott. Nemcsak az újkorra, hanem az erdélyi iskolázás egész 1948 előtti történelmére jellemző az, amit László Dezső a következőképpen fogalmazott meg, amikor azt bizonyította, hogy az erdélyi nevelés-oktatás legnagyobb erejét az újabb korokban éppen a kereszténysége jelentette: „Az európai magyarságnak sajátos hivatása van: a nemzetközi, lélek nélküli kommunizmus és a nemzeti sovinizmus Európájában állhatatosan képviselni az igazi, sőt, keresztény európaiságot. Ezt a szellemet ma egyetlen nemzet sem képviseli, pedig Európa és az európai kultúra ennek a szellemnek öntudatos szolgálatában állott és állhat

ezután is. A magyarság történelmi feladata mindig a lehetetlenségek lehetségesítése volt. Ennek az európai tekintésnek kell bennünk azt a hitet fenntartania, hogy nemzetünkre az emberiség mai korszakában még meg nem oldott feladatok betöltésének kötelezettsége vár.”⁷

Hagyománya van tehát a hitvallásos keresztény nevelésnek az erdélyi iskolázás múltjában. Kérdés azonban, hogy képes-e, képesek lesznek-e az újonnan alakult felekezeti iskolák a fentebb mozaikszerűen fölillantott hagyományokat föléleszteni, illetve azokat a mai világ igényeihez alkalmazkodva tovább vinni. Mert ma már azt is látjuk, hogy a kezdeti lelkesedés nyomán újjászerveződő felekezeti iskolák életében sok a buktató, és bizony azok lelkisége, keresztény szellemisége sem érvényesül mindenütt maradéktalanul, mint ahogyan szakralitásuk sem párosul mindenfelé az „életre felkészítő” színvonalas szakmai munkával. Éppen ezért érdemesnek tartjuk hangsúlyozni a historikus-politológus Tőkéczi László figyelmeztető szavaival élve, hogy a „keresztény hitnek, lelkiségnek és szellemiségnek mindent átható közvetett formában jelen kell lennie a tanári munkában, a diákok életében. Ám ennek külsődleges, kényszerítő formáit, vagyis a látszatot el kell kerülni. A »mennyiségi« vagy formális »teljesítmény«-keresztényiség szektás szintjének erőltetése lehetetlenné fogja tenni iskoláink kettős – lelki-ségi és szakmai – fölényének megteremtését.”⁸

Gazdag múlt, értékes hagyományok egyfelől, a mai élet kihívásai, az egyházak felkészületlensége, a felekezeti oktatás közel fél évszázados megszakadásának következményei másfelől azok a tények, amelyek felekezeti iskoláink életét meghatározzák, megnehezítik. Ám a hagyományok értelmes felhasználása, a keresztény oktatói lelkület jelenléte, az igényes szellemi munka légkörének kialakítása azok a feltételek, amelyek éppen a múltbeli tapasztalatok alapján – a továbblépés biztosítékát nyújthatják. Hiszen László Dezsővel együtt valljuk: „Még ma is annyi intézmény, életforma, életlehetőség van kezünkben, amennyinek munkával való megtöltése csodálatos új életfakadást tud jelenteni. Naiv dolog arról ábrándozni, hogy kibújhatunk azokból az életformákból, intézményekből, amelyekben most élünk, és valami egészen újat, valami egészen mást tudunk kezdeni. Az időben való élet ilyen változást nem ismer. Az időszerű nevelés tehát örömmel vesz át minden régi formát, intézményt, örül, hogy neki nem kell ezek megteremtésén fáradoznia, nekikezd az új tartalommal való megtöltésnek. Ha az erdélyi magyarság megbecsülte volna, és új tartalommal komolyan betöltötte volna örökölt kereteit, ma ereje sokkal nagyobb lenne.”⁹

Jegyzetek

¹ Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta, a latin szöveget fordította Orosz Lajos, Bp., 1976, 22.

² P. Szöke János: Márton Áron. Nyíregyháza, 1990. 430.

³ Vö. Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban, Buk., 1979.

⁴ Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Bp., 1997. 267–268.

⁵ Ismét csak két ötletszerűen kiragadott munkára hivatkozunk: Öreg diák visszanéz. Szerkeszti György Lajos. Cluj-Kolozsvár, 1926, A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius gimnázium – 200 éves története. Kolozsvár, 1993.

⁶ Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. Kolozsvár, 1941. 96–97.

⁷ László Dezső: A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok. 1929–1940. Szerk. Cseke Péter. Kolozsvár, 1997. 227–228.

⁸ Tőkéczi László: Értelmiségi és gyülekezeti élet. Protestáns Szemle, 1993. 1. sz. 58.

⁹ László Dezső: i. m. 213.

DOMÁNYHÁZI EDIT

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM 17. SZÁZADI TÖRTÉNETE*

A kolozsvári unitárius főiskola történeti emlékeinek intenzív feldolgozása a múlt század hetvenes éveiben kezdődött Benczédi Gergelynek, a kolozsvári unitárius iskola igazgatójának (1867–1877) tudományos igényű működése nyomán. Ő volt az első, aki kimeríthetetlen érdeklődéssel gyűjtötte össze és publikálta azokat a levéltárakban és egyébütt fellelhető anyagokat, melyek a kolozsvári unitárius iskola és partikulái történetére vonatkoznak, vonatkozhatnak. Ezek között az unitárius iskolai jegyzőkönyv a kutatás számára később is fontos maradt. Különösen Kelemen Lajos hívta fel sokak figyelmét a kéziratra, s használta fel annak adatait maga is. A kolozsvári unitárius főiskola rendszeres iskolatörténetének megírása – Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium Története 1568–1900. I–II. 1935.*, Kolozsvár – is az ő közreműködésével készült.

Mind a magyar iskolatörténet, mind pedig az európai antitrinitárius kutatás szerencséje, hogy a kolozsvári unitárius kollégium jegyzőkönyve évszázadokon át fennmaradt, bár a kollégium gondosan gyűjtött és őrzött könyvtára s ezen belül kéziratanyaga a 17–18. század fordulóján a sorozatos pusztítások miatt szétszóródott, s így a 17. századi anyagnak csak csekélyke töredéke maradt fenn. A napjainkban a kolozsvári akadémiai könyvtárban és az ottani unitárius püspökségen megosztva található anyag szétszórtan is sok iskolatörténeti adatot tartalmaz.

Páratlanul értékes egységes kéziratípus ebben az unitárius örökségben az az iskolai jegyzőkönyvegyüttes, amelynek füzetei a *Fasciculus rerum scholasticarum* címet viselik. Ilyen néven és nagyjából azonos rendszerrel a mindenkori „iskolafőnökök” vezettek így részben rendszeres naplót, részben

* Megjelent a Korunk 1999/10-es számában